

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 7/3 2018 s. 1428-1443, TÜRKİYE

ESKİ TÜRK YAZITLARI'NDAN ADANA'DAKİ KİTAP ANITI'NA

Cengiz ALYILMAZ*

Geliş Tarihi: Ağustos, 2018

Kabul Tarihi: Eylül, 2018

Öz

Aklın ve zekânın uzantısı olan yazı, aynı zamanda yerleşik hayatın ve gelişmiş bir kültür ve uygarlığın da göstergesidir.

Türkler dünyada kendi alfabesini / yazısını oluşturmayı başarmış ender milletler arasında yer almaktadır. Nitekim Türk boy ve toplulukları kendi alfabeleriyle (çoğu Asya coğrafyasında olmak üzere) dünyanın birçok bölgesinde anıtlar, yazıtlar dikmiş; kitaplar yazmıştır.

Türk boy ve topluluklarının yazıt dikme / anıt dikme geleneği sonraki yüzyıllarda da devam etmiş; yapılan bu eserlerle geçmişe ait değerler, içinde yaşanılan döneme ve geleceğe taşınmak istenmiştir.

Eski Türk boy ve toplulukları arasında yaygın olan yazıt dikme geleneği sonraki dönemlerde yerini önemli ölçüde kitaplara bırakmış; Türkler geçmişten günümüze kadar farklı konularda birbirinden değerli binlerce kitabı hem soydaşlarına hem de insanlık tarihine armağan etmişlerdir.

Çağdaş belediyecilik anlayışının yanı sıra sosyokültürel faaliyetleri, sanat etkinlikleri, Türklük bilgisi ve Türk dünyası ile ilgili çalışmalarıyla da tanınan Adana Büyükşehir Belediye Başkanı Hüseyin SÖZLÜ de Türklerin anıt dikme geleneğine büyük bir katkı sağlamıştır. Zira SÖZLÜ ve ekip arkadaşları yaptıkları / yazdıkları eserlerle Türk milletine yön veren isimleri 2017 yılında açılışı yapılan ve “Kitap Anıtı” adını verdikleri eşsiz sanat eserleriyle ölümsüzleştirmeyi başarmışlardır.

Bu makalede önce Eski Türklerde yazı ve yazıt dikme geleneğinden bahsedilmekte; sonra da Adana Büyükşehir Belediyesi tarafından diktirilen “Kitap Anıtı” hakkında ayrıntılı olarak bilgi verilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Eski Türk Yazıtları, Adana, Adana Büyükşehir Belediyesi, yazıt, anıt, Kitap Anıtı, Hüseyin Sözlü.

* Prof. Dr.; Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, calyilmaz@gmail.com; calyilmaz@uludag.edu.tr

FROM THE ANCIENT TURKISH INSCRIPTIONS TO “THE BOOK MEMORIAL” IN ADANA

Abstract

The writing which is an extension of mind and intelligence is an indication of both a settled life and an advanced culture and civilization.

The Turks are among the rare nations managed to create their own alphabet/writing in the world. The Turkish tribes and communities erected monuments, inscriptions in various places of the world (most of them being in Asian geography) and they wrote books with their own alphabets.

The tradition of erecting monuments/inscriptions of Turkish tribes and communities continued in the following centuries; It is aimed to convey the historical values with these works to the present and future.

The tradition of erecting inscriptions which was common among the ancient Turkish tribes and communities left its place to the books in the following periods; the Turks presented thousands of books having different topics to their cognates and to the human history from past to present.

Hüseyin SÖZLÜ Adana Metropolitan Mayor, who is known for his socio-cultural activities, art activities, Turkishness knowledge and his works on Turkish World as well as for his modern municipality understanding contributed significantly to the Turkish tradition of monument erection. SÖZLÜ and his colleagues managed to immortalize the names leading the Turkish nation due to the works they created, with their unique art work inaugurated in 2017 and named as "the Book Monument".

In this article, first, the ancient Turkish tradition of inscription erection is discussed; and then detailed information on "the Book Monument" erected by Adana Metropolitan Municipality is presented.

Keywords: Ancient Turkish Inscriptions, Adana, Adana Metropolitan Municipality, inscription, monument, "the Book Monument", Hüseyin Sözlü.

• Eski Türklerde Yazı ve Yazıt Dikme Geleneği Üzerine:

Yazı dili diğer bir ifadeyle grafik dil, insanoğlunun duygu ve düşüncelerini, birbirleriyle olan sosyal, kültürel ve ticari ilişkilerini / anlaşmalarını somutlaştırma ve belgeleme ihtiyacından doğmuştur (Alyılmaz, 2007, s. 1).

On binlerce yıldan beri resimler, göstergeler ve tasvirler aracılığıyla mesaj iletmenin sayısız yolu bulunmuştur. Ancak yazının kendisi yalnızca kullanıcıların düşündükleri ve hissettikleri ya da ifade edebildikleri her şeyi somutlaştırıp açıkça belirleyebilecekleri düzenli bir gösterge ya da simgeler bütünü oluşturulduktan sonra ortaya çıkmıştır. Böyle bir sistem elbette bir günde oluşmamıştır. Yazının tarihi (sanıldığına aksine) uzun, yavaş ve karmaşık bir tarihtir. Yazının tarihi, insanlığın tarihine karışır. Yazı kimi sayfaları bugün hâlâ eksik olan tutku dolu bir romandır (Jean, 2004, s. 12).

Yazı, bir türlü ölümü ortadan kaldıramayan insanoğlunun ölüme karşı bulabildiği tek çaredir. Yazı zekânın fotoğrafıdır. Çağlardan çağlara, ellerden ellere geçe geçe bütün tarihi aşır

gelir. Onda, insan hayatının her yaprağı üstünde gezen gözlerin ışıkları, düşünen kafanın gölgeleri bulunur (Yücel, 1937).

Milletler için de köklülüğün, gelişmişliğin ve uygarlığın en önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilen alfabe ve yazı nerede, ne zaman ve kimler tarafından bulunup kullanılmış olursa olsun insanoğlunun en büyük icatlarından biridir.

Türk boy ve toplulukları da yazıyı / grafik dili en erken kullananlar arasında yer almaktadırlar. Nitekim Asya'dan Avrupa'nın içlerine kadar uzanan engin coğrafyada karşılaşılan Türk yaşayış ve inanışının ürünü olan petroglifler (kaya üstü tasvirler)¹, damgalar ve yazıtlar da bunu açıkça kanıtlar niteliktedir.

Türk boy ve toplulukları tarafından farklı coğrafyalarda iletişim amacıyla kayalara, taşlara, mağara duvarlarına... işlenen ve oldukça erken dönemlere tarihlendirilen petroglifler (kaya üstü tasvirler) grafik dile ait ilk örnekler olarak kabul edilmektedir.

Eski Türk boy ve topluluklarının grafik dillerine ait öğelerin içinde yazıtlar ayrı bir yere ve öneme sahiptirler.

Dikili taşlara, kayalara, heykellere, taşbabalara, paralara (sikkelere), mühürlere, kâğıtlara süs ve kullanım eşyalarına oyma, kazıma, dövme, noktalama, kabartma veya boyama usulüyle işlenen (yazılan, kazınan) yazıtlar, çoğu zaman bir kişinin veya bir olayın hatırasını canlı tutmak, gelecek nesillere taşımak amacıyla vücuda getirilir. Ancak yazıtlar, bu amacın yanı sıra hem bir milletin dili, edebiyatı, tarihi, yaşayışı, inanışı ve estetik anlayışıyla; hem de o milletin sosyal, kültürel, dinî, siyasi, ticari ve askerî ilişkide bulunduğu milletlerle ilgili son derece önemli bilgileri yüzyıllar öncesinden günümüze taşır.² Türk kağan ve kumandanlarının tarihin farklı dönemlerinde vücuda getirdikleri (Kök)türk harfli yazıtların büyük bir kısmı bu türdendir. Türk kağanlarına, kumandanlarına ve diğer yöneticilerine ait yazıtların yanında halktan bazı kimselere ait yazıtlar da bulunmaktadır.

¹ Bu ifade dünyanın farklı coğrafyalarında pek çok örneğine rastlanan bütün petrogliflerin Türk boy ve topluluklarına ait olduğu anlamına gelmez. Alfabeti / yazısı olan her toplumun geçmişte alfabe oluşturma sürecinde benzer dönemlerden geçtiğini ve benzer deneyimler yaşadığını belirtmek gerekir.

² Konu hakkında ayrıca bk. Mert ve Bozkırlı, 2015, s. 1-15.

Foto 1: Türkiye Cumhuriyeti Devleti Bayrağı'nın Köl Tigin Yazıtı'yla buluştuğu anın görüntüsü
Arhangai Aimag / Höşöö Tsaidam Bölgesi / Moğolistan (22 Haziran 1997; Foto: Cengiz ALYILMAZ)

Eski Türk yazıtlarını buldukları yerleri / bölgeleri dikkate alarak şöyle gruplandırmak mümkündür:

- Moğolistan Cumhuriyeti'ndeki (Kök)türk Harfli Yazıtlar [(Kök)türk ve Uygur Dönemi Yazıtları]
- Rusya Federasyonu'ndaki / Sibiryaya Bölgesi'ndeki (Kök)türk Harfli Yazıtlar [Tuva, Hakasya, Dağlık Altay, Yakutistan / Saha Eli, Krasnoyarskiy Kray vd. Cumhuriyetleri'ndeki yazıtlar (bilinen adlarıyla “Yenisey Yazıtları” ve “Altay Yazıtları”]
- Kırgızistan'daki (Kök)türk Harfli Yazıtlar (bilinen adlarıyla “Talas Yazıtları” ve “Koçkor Yazıtları”)
- Kazakistan ve Özbekistan'daki (Kök)türk Harfli Yazıtlar
- Çin Halk Cumhuriyeti ve Uygur Özerk Cumhuriyeti'ndeki (Kök)türk Harfli Yazıtlar
- Kafkaslar, Anadolu, Balkanlar ve Avrupa'daki (Kök)türk Harfli Yazıtlar (Alyılmaz, 2005; Alyılmaz, 2007, s. 11-13; Alyılmaz, 2011, s. 25-31; Alyılmaz, 2015)³.

Çoğu (Kök)türk ve Uygur dönemlerine ait “resmî tarih” niteliğindeki bu yazıtlarda (Költigin Yazıtı, Bilge Kağan Yazıtı, Bilge Tonyukuk Yazıtları; Köli Çor Yazıtı, Moyun Çor Kağan Yazıtı, Tes Yazıtı, Tariat Yazıtı...) o dönemlerde yaşayan bütün Türk boylarının anlayabileceği ortak bir dil kullanılmıştır. Ait oldukları dönemlerin “resmî tarihi” niteliğindeki yönetici yazıtlarında Türk kağan ve kumandanlarının hem yaşanan tarihî hadiselerden hem de kendi bilgi ve deneyimlerinden hareketle gelecek nesillere birlik ve bütünlük mesajları verdikleri görülür:

türük oguz begleri bodun eşiding üze tengri basmasar asra yir telinmeser türük bodun ilingin törüngin kim artatı udaçı erti türük bodun ertin ökün: *Türk Oğuz beyleri milleti işitin: Üstte gök çökmedikçe, altta yer delinmedikçe, ey Türk milleti, senin ilini töreni (devletini düzenini) kim bozabilecekti? Türk milleti aklını başına toplama, aslına dön!* (KT D 22-23; Alyılmaz, 2005, s. 45).

türük begler bodun bunı eşiding türük bodun tirip il tutsıkingın bunta urtum yangılıp ölsikingin yime bunta urtum: *Türk beyleri ve milleti bunu işitin: Türk milletinin derlenip toparlandığında (birlik olduğunda) (güçlü) devlet olacağını buraya kazıdım; yanıldığında (birlik beraberlik içinde olmadığında) öleceğini de yine buraya kazıdım* (KT G 10-11; Alyılmaz, 2005, s. 31)

Türklerin bengü taş / yazıt dikme geleneği kadar bitig / kitap vb. tarzda eser yazma geleneği de oldukça eskiye dayanmaktadır. Nitekim Türk boy ve toplulukları Eski Türkçe Dönemi'nin ikinci devresinde (Uygur Türkçesi Dönemi'nde) birbirinden değerli (telif, tercüme ve adaptasyon nitelikli) farklı (fal, din, ahlak, felsefe, sağlık, anı, seyahat...) konularda kitaplar da yazmışlardır. [(Kök)türk harfli] Irk Bitig, Prens Kalyanamkara ve Papamkara (Edgü Ögli

³ Konu hakkında ayrıntılı bilgi ve kaynaklar için ayrıca bk. Mert, 2010; Useev, 2011; User, 2016; Aydın, 2017.

Tigin - Anyığ Ögü Tigin) Hikâyesi, Şehzade ile Aç Pars Hikâyesi, Dantipali Bey Hikâyesi, Çaçtani Bey Hikâyesi, Maytrisimit, Altun Yaruk (Suvarnaprabhâsa-sûtra), Sekiz Yükmek (Sekiz Yığın), Kuansı İm Pusar (Saddharmapuñdarîka-sûtra / Ses İşiten İlah), Abitaki Sudur (Amitabhâ-sûtra), Amita Ayusi Sudur (Amitâyusavyüha), Kim-ko-ki Atlığ Vaçraçitak Sudur (Vajracchedikâ-sûtra), Yitiken Sudur, Ārya rajavavâdaka-sûtra, İnsadi sudur (İnsadi-sûtra)... akla ilk gelen eserlerdir (Tezcan, 1978, s. 271-323; Tezcan, 1981, s. 39-43; Barutcu Özönder, 1994, s. 69-87; Barutcu Özönder, 2002, s. 490-493; Şanlı, 2002, s. 671-677; Ercilasun, 2004, s. 242-263; Şen, 2014; Alyılmaz, 2015, s. 182-216).

Hem yazıtlarda hem de sonraki dönemlere ait anılan kitaplarda ve yazılı belgelerde “yazı”, “yazıt” ve “kitap”la ilgili pek çok kavram işaretinin bulunması, eski Türklerin eğitim, kültür ve uygarlık seviyesini göstermesi bakımından da önemlidir. Söz konusu kavram işaretlerinin dönemin yazılı kaynaklarında en yaygın şekilde geçenleri şunlardır:

biti- (yaz-; kopya et-; dövme yap-) **bitig** (yazı; yazma şekli, yazı şekli; yazıt; yazma kitap, eser; belge; senet; vasiyetname), **bitig biti-** (yazı yaz-; yazıt dik-), **bitig taş** (yazıt, kitabe, mezar taşı), **bitig ur-** (yazı yaz-; yazıt dik-), **bitigçi** (yazan, yazıcı, kâtip), **bitigeçi** (yazan, yazıcı, kâtip), **bitigeçi oğlan** (öğrenci, çırak), **bitigli** (yazılan, yazılı), **bitiglig** (yazı yazılmak için hazırlanan şey; yazısı güzel olan; yazılacak nesne sahibi), **bitiglik** (okuma yazma bilme, okuryazar olma, bilgi sahibi), **bitigsiz** (yazısız, yazılı olmayan, kayda geçmeyen), **bitigü** (yazı yazma aracı, divit), **bitil-** (yazıl-, yazılmış ol-), **bitimek** (yazı, eser), **bitin-** (başkasının yardımı olmaksızın yaz-; yazıl-; yazar gibi yap- / görün-), **bitiş-** (yazmakta yardımlaş-, yazmaya yardım et-), **bitit-** (yazdır-), **bititdeçi** (yazdırıcı), **bititgüçi** (yazdırıcı), **bititkü** (yazdırma), **bititmek** (yazdırmak, yazdırma), **taşka ur-** (söylenecek sözünü taşta hakket- / yaz-; taşta yazı yaz-; yazıt dik-), **bengü taş** (ölümsüzlük taşı; yazıt, anıt), **bengü taşka ur-** (ölümsüzlük taşına yaz-; taşta / yazıta kazı-), **bengkü kaya** (ölümsüzlük kayası; üzerinde yazı, tasvir, damga bulunan kaya), **taş tokıt-** (yazıt diktir-; yazıt yazdır-), **bengü taş tokıt-** (ölümsüzlük taşı diktir-; ölümsüzlük yazıtını yazdır-)... (Nadalyayev vd. 1969; Tekin, 1993; Alyılmaz, 1985; Alyılmaz, 2004; Biçer, 2017).

Eski Türkçe Dönemi’ne ait yazılı belgeler (yazıtlar, kitaplar vd. kaynaklar) Türkçenin sonraki dönemlerinde yazılan birbirinden değerli eserlere de kaynak teşkil etmiştir. Zira Uygur Türkçesi Dönemi’nin hemen sonrasında (Karahanlı Türkçesi Dönemi’nde) *Kutadgu Bilig*, *Divanü Lügati’t- Türk*, *Atebetü’l- Hakayık*, *Divan-ı Hikmet* gibi eserlerin yazılmış olmasının temelinde köklü ve zengin sosyokültürel birikim, uzun bir geçmişe sahip olan yazı geleneği ve deneyimi yatmaktadır.

Foto 2: Kâşgarlı Mahmud'un elinde kitap tutar şekilde betimlenmiş heykeli
(Kâşgar / Opal / Foto: Cengiz ALYILMAZ)

Henüz Orhun Türkçesi Dönemi'nde deyim, vecize, atasözü seviyesinde kalıplaşmış dil öğelerinin ve söz sanatlarının ustaca kullanıldığı; Türkçenin sanat, edebiyat ve felsefe dili seviyesine ulaştığı unutulmamalı; bu yüzden de Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi Dönemleri'nde birbirinden değerli eserlerin yazılmış olmasına da şaşılmamalıdır:

türük bodun tok arkuk sen açsık tosık ömez sen bir todsar açsık ömez sen: *Türk milleti, (sen) aykırısın / farklısın. Açlık tokluk düşünmezsin. Bir kez karnın doydu mu (artık) açlığı (hiç) düşünmezsin.* (KT G 8-9; Alyılmaz, 2005, s. 31).

inim köl tigin kergek boltı özüm sakıntım körür közüm körmez teg bilir biligim bilmez teg boltı özüm sakıntım öd tengri yasar kişi oğlu koop ölgeli töremiş ança sakıntım közde yaş kelser tıda köngülte sıgıt kelser yanturu sakıntım katıgđı sakıntım: *Kardeşim Köl Tigin öldü. Kendim çok üzıldüm. (Her şeyi) gören gözlerim görmez (oldu), (her şeyi) bilen aklım bilmez oldu. Kendim çok üzıldüm. (Ancak iyi biliyordum ki) zamanı Tanrı tayin eder; insanoğlu (ise) hep ölmek için yaratılmış. Böyle düşündü(ğü)m (için) göz(lerim)den yaş geldiğinde engel olarak, gön(üm)den feryat / isyan geldiğinde geri çevirerek / bastırarak çok üzıldüm* (KT K 10-11; Alyılmaz, 2005, s. 56).

altun kümüş işgiti kuutay bungsuz ança birür tabgaç bodun sabı süçig agısı yımşak ermiş süçig sabın yımşak agın arıp irak bodunug ança yagutır ermiş yagru koontukda kisre anyıg bilig anta öyür ermiş edgü bilge kişig edgü alp kişig yoritmaz ermiş bir kişi yangılsar oguşı bodunı bişükinge tegi kıdmaz ermiş süçig sabinga yımşak agısına arturup öküş türük bodun öltüg: *Altını, gümüşü, ipeği, ipekli kumaşları sıkıntısızca (karşılıksız) veren Çin milletinin sözü tatlı; ipekli kumaşları (da) yumuşak imiş. (Çinliler) tatlı sözlerle ve yumuşak ipekli kumaşlarla kandırıp (uzaklarda yaşayan) milletleri böylece kendilerine yaklaştırırlar imiş. (Bu milletler) yaklaştıktan sonra da kötülüklerini işte o zaman yaparlar imiş. Çok akıllı (bilge) kimseleri ve çok yiğit (alp) kimseleri ilerletmezler imiş. Bir kişi suç işlediğinde onun soyunu sopunu (eşiğinden) beşiğine kadar öldürürler imiş. (Çinliler'in) tatlı sözlerine ve yumuşak ipekli kumaşlarına aldanıp (ey) Türk milleti, çok öldün* (KT G 5-6; Alyılmaz, 2005, s. 30).

yuyka erkli topulgalı uçuz ermiş yinçge erklig üzgeli uçuz yuyka kalın bolsar topulguluk alp ermiş yinçge yogan bolsar üzgölük alp ermiş:.... *(Bir şey) yufka iken (onu) delmek kolay imiş; ince olanı da kırmak kolay (miş); yufka kalın olursa onu delmek zor imiş; ince (bir şey de) yoğun / kalın olursa (onu) koparmak zor imiş* (BT 13-14; Alyılmaz, 2005, s. 202).

aygıl tidi ayıgması ben ertim bilge tonyukuk kagan mu kışayın tedim sakıntım toruk buukalı semiz buukalı irakda bülser semiz buuka toruk buka teyin bilmez ermiş teyin ança sakıntım anta kisre tengri bilig birtük üçün özüm ök kagan kışdım: "*Bana kağanlık hususunda, fikrini söyle!*" dedi; *(şu sözlerin) söyleyeni ben idim, Bilge Tonyukuk. "(Bunu) kağan mı yapayım?" dedim. Düşündüm: (İnsan) zayıf boğalarla semiz boğaları uzaktan bilmek zorunda kalsa, hangilerinin semiz boğa, hangilerinin zayıf boğa olduğunu bilmez imiş diye öylece düşündüm. Ondan sonra Tanrı akıl verdiği için (onu) bizzat kendim kağan yaptım* (BT 4-6; Alyılmaz, 2005, s. 196).

tengri küç birtük üçün kangım kağan süsi böri teg ermiş yagısı kony teg ermiş: *Tanrı güç / kuvvet verdiği için babam kağanın askerleri kurt gibi imiş; düşmanları (ise) koyun gibi imiş* (KT D 12; Alyılmaz, 2005, s. 44).

• **Adana'daki Kitap Anıtı:**

Binlerce yıllık tarihe sahip olan Adana, üzerinde farklı kültür ve uygarlıklara ait pek çok eseri barındırmaktadır. Selçuklulardan itibaren Türklerin ilgisini çeken Adana'ya Türkmenlerin yoğunlukla yerleştikleri; hem Adana'daki hem de Çukurova Bölgesi'ndeki Türk nüfusun büyük bölümünü Oğuz grubuna mensup 24 boy ve topluluğun oluşturduğu bilinmektedir. Adana'da Türklerin yanında (sayıları fazla olmasa da) farklı etnik yapıda ve inançtaki insanlar da hoşgörü ve huzur atmosferi içinde yaşamaktadırlar.

Çukurova'nın en verimli toprakları üzerindeki huzur kenti Adana'yı hem Çukurova'daki hem de Akdeniz Bölgesi'ndeki diğer illerden ayıran en büyük özellik, son yıllarda çağdaş şehircilik anlayışı çerçevesinde gerçekleştirilen sosyal, kültürel ve sanatsal faaliyetlerdir. Bu faaliyetler arasında Uluslararası Adana Film Festivali, Uluslararası Hava Oyunları Festivali, Uluslararası Engelli Gençlik Festivali, Uluslararası Portakal Çiçeği Karnavalı, Sabancı Uluslararası Tiyatro Festivali, Türk Dünyası Ressamlar Sergisi, Müzik Şölenleri, Konferanslar, Sempozyumlar, Çalıştaylar, Anma Toplantıları, Çukurova Belediyeler Birliği ile birlikte Türk Dünyası Günleri... akla ilk gelenlerdendir.

Adana Büyükşehir Belediyesi belirtilen bu faaliyetlerin yanında şehrin önemli caddelerine, sokaklarına, parklarına Türk tarihinde, ülkemizde ve Türk dünyasında düşünce, bilim, kültür ve sanat hayatında önemli yeri olan kişilerin adlarını vermekte; şehrin işlek bölgelerine birbirinden güzel heykeller ve anıtlar dikmektedir.

Adana'da Büyükşehir Belediye Başkanlığı tarafından yaptırılan anıtlar içinde hiç kuşkusuz ki 29 Ekim 2017 tarihinde (Cumhuriyet Bayramı'nda) açılış töreni yapılan "Kitap Anıtı" ayrı bir yere ve öneme sahiptir.

"Kitap Anıtı", 1,5 ton ağırlığındaki çelik konstrüksiyon gövde üzerine 1,5 ton cam ve polyester karışımı kaplanarak yapılmıştır. 13,5 metre yüksekliğindeki anıt, esas itibarıyla (üzerinde ATATÜRK'ün kitaplarla ilgili vecizesinin, Adana'da Büyükşehir Belediye Başkanlığının logosunun ve Belediye Başkanı Hüseyin SÖZLÜ'nün imzasının bulunduğu) mermer bir kaide ile üst üste konulmuş (sırt kapaklarında yazarlarının / şairlerinin adlarının ve doğum tarihlerinin yazılı olduğu) 18 kitabın betimlenmesinden oluşmaktadır.

"Kitap Anıtı"nın kaidesinde ATATÜRK'ün "*Ben çocukken fakirdim. İki kuruş elime geçince bunun bir kuruşunu kitaba verirdim. Eğer böyle olmasaydım bu yaptıklarımın hiçbirisini yapamazdım.*" vecizesinin ve imzasının bulunması; ilk kitabın sırt kapağındaki bilgide "Mustafa Kemal ATATÜRK", "1881" ve "Nutuk" kavram işaretlerinin yazılı olması son derece önemlidir.

Anıtta da sonra sırasıyla şu isimlere yer verilmiştir:

Mehmet Akif Ersoy 1873; Remzi Oğuz Arık 1899; Kasım Ener 1902; Arif Nihat Asya 1904; Hüseyin Nihal Atsız 1905; Taha Toros 1912; Abidin Dino 1913; Orhan Kemal 1914; Hüseyin Kalaba 1921; Recep Bilginer 1922; Yaşar Kemal 1923; Bahtiyar Vahabzade 1925; Ümit Yaşar Oğuzcan 1926; Cengiz Aytmatov 1928; Turan Oflazoğlu 1932; Muzaffer İzgü 1933; Demirtaş Ceyhun 1934.

Hak bildiği yolda yalnız da olsa yürümeyi; inandığı değerler uğrunda çile çekmeyi ve bedel ödemeyi göze alanlar, eninde sonunda hedeflerine ulaşırlar; yaptıklarıyla ve başardıklarıyla içinde yaşadıkları toplumda farkındalık oluşturup marka isimler hâline gelirler. Kitap Anıtı'nda adlarına yer verilenler de töreye ve geleneğe ait ortak değerleri “Türkçe” olarak geleceğe taşımaları bilen; yapılamayanları yapmayı başaran öncü / marka isimlerdir.

Foto 3: Adana Büyükşehir Belediye Başkanı Hüseyin SÖZLÜ Kitap Anıtının önünde
Foto: <https://twitter.com/huseyinsozlu/status/>

Foto 4: Kitap Anıtı'nın bir görüntüsü
Foto: <https://twitter.com/huseyinsozlu/status/>

Kültürel değerler toplumların ve milletlerin tarih boyunca bıraktıkları parmak izleri gibidir. Bu izlerden yola çıkarak toplumların ve milletlerin hem geçmişleri hakkında bilgi sahibi olunabilir; hem de gelecekleri hakkında öngörülebilir (Er, 2016, s. 1425).

Foto 5: Cengiz ALYILMAZ Kitap Anıtı'nın önünde (Foto: Dr. Önder METİN)

Nitelikli insanlar, kültürel “değerler”inin farkında olan; onların “değer”ini bilen; onları gelecek kuşaklara taşıyıp ölümsüzleştiren; geçmiş ile hâl, hâl ile de istikbal arasında köprü vazifesi gören bilgili, birikimli, deneyimli, vefakâr ve cefakâr kimselerdir. “Niteliksiz kimseler” ise nitelikli insanların ve milletlerin değer olarak bildiklerini, kutsallarını, sıradanlara, değersizlere ve niteliksizlere teslim ederek onları (değerleri) sıradanlaştırıp değersiz hâle getirenlerdir. Değerlerin sıradanlaştırıldığı yerlerde de değerden ve nitelikten söz etmek nafile iştir. Değerlerin sıradanlaştırıldığı yerlerde her şey sıradan hâl alır; herkes ve her şey birbirine benzer. Böyle ortamlarda yalnız ve ancak değer sahipleri nitelikli ve değerli olanları diğerlerinden ayırabilirler. Tıpkı altının kıymetini sarrafin bildiği gibi, değerın kıymetini de değer sahibi olanlar bilir. Adana’daki “Kitap Anıtı” SÖZLÜ’nün altının kıymetini bilen, ender sarraflardan biri olduğunu kanıtlamaktadır.

Ortak yanlarını ön planda tutup birleşemeyenlerin, ayrışanları yüzünden çatışmalar ve ayrılıklar yaşamaları kaçınılmazdır. Bugün dünyada yaşanan pek çok çatışmanın, savaşın ve huzursuzluğun temelinde de insanoğlunun (bunun doğal uzantısı olarak da milletlerin) bitmez tükenmez ihtiraslarının bilinçli bir şekilde yönlendirip ön plana çıkardığı “farklılıklar” yatmaktadır. Oysa tarih boyunca insanların farklılıklarını ön planda tuttuklarında birbirleriyle savaştıkları; birleşen veya benzeşen yönlerini ön planda tuttuklarında ise hem kendilerine hem de bütün insanlığa yararı dokunacak işler başardıkları bilinmektedir. Adana’daki Kitap Anıtı’nda dikkat edilecek olursa ülkemizde, Çukurova’da ve Adana yetişen; “hayata farklı pencerelerden bakan” ancak toplumun büyük bölümü tarafından takdir edilen ve sevilen seçkin ve saygın yazar, şair, bilim ve düşünce adamlarının adlarına yer verilmiştir.

Kitap Anıtı’nda Türk dünyasından iki büyük isim de (Bahtiyar VAHABZADE ve Cengiz AYTAMATOV da) unutulmamıştır. 02 Mayıs 1965 tarihinde Adana’nın Ceyhan ilçesinin Çoçapınar köyünde dünyaya gelen; yükseköğrenimini Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesinde tamamlayan; öğrencilik yıllarından itibaren Türklük bilgisi ve Türk dünyası ile ilgili faaliyetlerin içinde yer alan; çok okuyan ve ciddi bir kütüphanenin sahibi olan; üç dönem Ceyhan Belediye Başkanlığı yapan ve 2014 yılında Adana Büyükşehir Belediye Başkanı olarak seçilen Hüseyin SÖZLÜ, Türk dünyası ile ilgili sorunları ve çözüm yollarını en iyi bilen, gezen, dolaşan, araştırmalar ve incelemeler yapan ender kişilerden / yöneticilerden de biridir.

Hüseyin SÖZLÜ’nün (işlerinden fırsat buldukça) ailesiyle ve dostlarıyla birlikte tatillerini Gürcistan’da, Borçalı’da, Karayazı’da, Başgeçit’te; Azerbaycan’da, Bakü’de, Şamahı’da, Gence’de, Gobustan’da; Dağıstan’da; Tataristan’da; Kırgızistan’da Bişkek’te, Burana’da; Kazakistan’da, Almaata’da, Astana’da, Yesi’de; Özbekistan’da, Semerkant’ta, Buhara’da, Hive’de; Türkmenistan’da, Aşkabat’ta, Merv’de, Ürgenç’te... geçirdiğini; Türk

dünyasının birçok bölgesine eş dost ve yakınlarıyla birlikte yardımlarda bulunduğunu yakınındakiler dışında çok az kimse bilir. Türklük gurur ve şuuruna sahip olan; Türk dünyasının birliğine, bütünlüğüne inanan SÖZLÜ'nün anıtta VAHABZADE'nin ve AYTMATOV'un adlarına yer vermesi elbette tesadüfi değildir.

17 Aralık 2017 tarihinde konferans vermek amacıyla Adana'ya gitmiş⁴; SÖZLÜ ile birlikte Kitap Anıtı'nı ziyaret etmiş ve kendilerine şu soruyu sormuştum: “Sayın Başkanım, neden bu anıtı dikme gereği duydunuz? “Kitap Anıtı”nı dikmeniz temelinde ne yatmaktadır?”

SÖZLÜ de soruma şu cümlelerle cevap vermişti: “Değerli Hocam, ben bu anıtı açarken “Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün başarısının kaynağının kitaplarda olduğunu; bugünkü gençlerimizi ve gelecekteki nesillerimizi Atatürk'ün dediği gibi fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür olarak yetiştirmek istiyorsak bunun da yolunun kitaplardan geçtiğini” söylemişim.

Hocam, atalarımız Bilge Kağanlar, Bilge Tonyukuklar... Orhun'da, Yenisey'de, Altay'da, Talas'ta, Koçkor'da bin küsur yıl öncesinde o dönemlerde yaşayanları bir arada tutmak, yaşananları unutturmamak ve bizlerin de geçmişimizden ders alabilmemiz için kitabeler yazmışlar; yazıtlar dikmişler. Atalarımızın taşlara yazdıkları, kazıdıkları sonraki yıllarda birbirinden değerli kitaplarla taçlandırılarak günümüze kadar getirilmiş. Ben de yazıtlarla kitapları; hem milletimizin hem de Çukurovamız'ın, Adanamız'ın ortak değerlerini bir anıtta toplamak istedim. Yakın gelecekte (imkân bulabildiğim takdirde) bu anıtın hemen yanına da aynı büyüklükte Orhun Yazıtları'nın kopyalarını ve Türk büyüklerinin heykellerini diktireceğim.”

SÖZLÜ'nün Kitap Anıtı'nı diktirdiği yer de aslında tesadüfi olarak seçilmiş değildir. Nitekim anıt, “Adnan Menderes” Sahil Yolu üzerindeki “Sevgi Adası”nın girişine dikilmiştir. Yani Kitap Anıtı'na yer olarak bilinçli bir şekilde herkesin gelip geçeceği, göreceği, önünde hatıra fotoğrafı çektirebileceği bir mekân seçilmiştir. Bu durum bize İpek Yolu'nun kollarından birinin üzerindeki mekâna Bilge Kağan tarafından bilinçli bir şekilde diktirilen (Alyılmaz, 2004: 181-192) Köl Tigin Yazıtı'ndaki şu cümleyi hatırlatmaktadır:

on ok oğlinga tatinga tegi bunı körü biling bengü taş tokıtdım ...ser ... taka erig yerte irser ança erig yerte bengü taş tokıtdım bititdim anı körüp ança biling: *On-Ok oğullarından yabancılara kadar (herkes) (sizler) şunu iyice görün (ve) bilin: Ben ebedî taş / ölümsüzlük taşı yazdırdım. (Burası) [merkezî] (bir) mevki(de) bulunduğundan, ayrıca kolay erişilir (bir) yer olduğundan, böyle kolay erişilir (bir) yerde ebedî taş diktirdim, yazdırtım. Onu görüp (orada verilen mesajları) öylece bilin (ve öğrenin)* (KT G 12-13; Alyılmaz, 2005, s. 31).

⁴ Adana'da konferans vermeme vesile olan seçkin ve saygın bilim adamı TÜBİTAK Ödülü sahibi; TÜBA Üyesi Doç. Dr. Önder METİN'e; ailesine ve konferansa ilgi gösteren herkese çok teşekkür ederim.

Sonuç ve Öneriler:

- İnsanlar, işitsel, görsel ve dokunsal (kinestetik) öğrenme stillerine sahiptirler. Anıtlar ve yazıtlar hem şekilleri hem de içerikleriyle alıcılara / hedef kitlelerine (özellikle de görsel ve dokunsal öğrenme stillerine sahip olanlara) doğrudan (direkt) mesaj iletir; doğal ortamda etkin şekilde bilginin edinilmesini ve davranışa dönüştürülmesini sağlarlar. Bu sebeple Adana'daki Kitap Anıtı, Türkçenin eğitimi ve öğretimi açısından da büyük önem taşımaktadır.

- Toplumların kültürlerini şekillendiren inançların, fikirlerin, geleneklerin göreneklerin ve diğer normların her birini oluşturan değerler, en kapsamlı hâliyle “insana özgü değerler”, “insan - insan ilişkisi değerleri”, “insan - toplum ilişkisi değerleri”, “toplum - insan ilişkisi değerleri”, “toplum - toplum ilişkisi değerleri”, “insan - doğa ilişkisi değerleri” başlıkları altında gruplandırılmaktadır (Şahin, 2018, s. 367). Adana'daki Kitap Anıtı belirtilen bu değerlerin büyük bölümünü bünyesinde barındırmakta; kültürel değerlerin aktarımına da katkı sağlamaktadır.

- Zeyrek bir aklın ve zekânın, “Bilge”ce düşüncenin, tavrın ve vefanın eseri Adana'daki Kitap Anıtı, çağdaş bir “bengü taş” (ölümsüzlük eseri) olarak Türk eğitim, sanat, kültür ve uygarlık tarihinde yerini alacaktır.

- Hüseyin SÖZLÜ'nün Kitap Anıtı'nın yanında gerçekleştirmeyi düşündüğü “Orhun Yazıtları ve Türk Büyükleri'nin Heykelleri” ile ilgili projesine TDK, TTK, TÜRKSOY, Millî Eğitim Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yunus Emre Enstitüsü, Maarif Vakfı... tarafından destek sağlanmalı; anılan proje belirtilen kurum ve kuruluşların ortak eseri olarak gelecek kuşaklara miras bırakılmalıdır. Bu bağlamda hayata geçirilmesi düşünülen proje genişletilerek anıtların, yazıtların ve heykellerin bulunduğu alan “Türk Uygarlık Parkı”na dönüştürülmeli; park alanı içinde kongre ve sergi salonlarına da yer verilmeli; Adana'daki Türk Dili Bayramı törenleri bu alanda gerçekleştirilmelidir.

- Adana Büyükşehir Belediyesinin ilgili birimleri (Kültür AŞ. vd.), üniversitelerin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleriyle irtibat kurarak hem Kitap Anıtı hem de bu anıtta adlarına yer verilen kişilerle ilgili bilgileri ve görüntüleri içeren çok dilli (İngilizce, Rusça, Arapça...) bir kitap hazırlanmalıdır.

- Küresel emperyalizmin farklı yollarla değerlerimizi hedef aldığı ve yok etmeye çalıştığı bir dönemde Kitap Anıtı'nı Adana'ya, ülkemize ve Türk dünyasına kazandırıp değerlerimizin tanıtılmasına ve gelecek kuşaklara aktarılmasına katkı sağlayan; ulusal ve uluslararası nitelikli pek çok eğitim, kültür ve sanat faaliyetini gerçekleştiren Adana Büyükşehir Belediye Başkanı Hüseyin SÖZLÜ ve ekip arkadaşları konuyla ilgili kurum ve kuruluşlar

(TDK, TÜRKSOY, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yunus Emre Enstitüsü, Maarif Vakfı, TÜBA, Türkiye Belediyeler Birliği...) tarafından ödüllendirilmelidirler.

Kaynaklar

- Alyılmaz, C. (1985). *Eski Türkçenin lügati*. Erzurum.
- Alyılmaz, C. (2004). İpek yolu ve Orhun yazıtları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 24, 181-192.
- Alyılmaz, C. (2005). *Orhun yazıtlarının bugünkü durumu*. Ankara.
- Alyılmaz, C. (2007). *(Kök)türk harfli yazıtların izinde*. Ankara.
- Alyılmaz, C. (2011). (Kök)türk harfli yazıtlar. *Türk Yurdu*, 31, 287, 25-31.
- Alyılmaz, C. (2012). İslamiyet öncesi Türk eserleri. *Türk Dünyası Mimarlık ve Şehircilik Abideleri*, 6-105, ed. İ. Demirci - İ. Terzioğlu.
- Alyılmaz, C. (2015). *İpek yolu kavşağının ölümsüzlük eserleri*. Ankara.
- Alyılmaz, C. (2018). (Kök)türk harfli yazıtlarla ilgili sorunlar. *Türk Moğol Tarihi*, 303-319, İstanbul, 2018, ed. K. Yıldırım.
- Aksan, D. (2000). *Eski Türkçe'nin izlerinde Orhun ve Yenisey yazıtları üzerinde sözcükbilim, anlambilim ve biçembilim incelemelerinin aydınlatıldığı gerçekler*. İstanbul.
- Aydın, E. (2017). *Türk runik bibliyografyası*. İstanbul.
- Barutcu Özönder, F. S. (1994). Maniheizt ve Buddhist çevrelerde Türk şiiri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1991*, Ankara, 69-87.
- Barutcu Özönder, F. S. (2002). Eski Türklerde dil ve edebiyat, *Türkler*, 3, 481-501.
- Biçer, N. (2017). *Türkçe öğretimi tarihi*. İstanbul.
- Er, O. (2016). Bitlis Eren Üniversitesi takvimlerine kültürel değerler açısından bir bakış. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 56, 1425-1440.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi*. Ankara.
- Jean, G. (2004). *Yazı insanlığın belleği*. İstanbul.
- Mert, O. (2010). Moğolistan'daki Köktürk harfli yazıtlar ve bugünkü durumları. *Türk Dünyası Mimarlık ve Şehircilik Kurultayı Bildirileri, C III*, Ankara, 257-268.
- Nadelyayev, V. M. vd. (1969). *Drevnetyurkskiy slovar'*. Leningrad.
- Şahin, H. (2018). *Yahya Kemal Beyatlı'nın eserlerindeki değerler ve bu değerlere yönelik Türkçe öğretmeni adaylarının görüşlerinin incelenmesi*. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- Şanlı, C. (2002). Eski Uygur dönemi Türk dili ve edebiyatı. *Türkler Ansiklopedisi*, 3, 671-677.
- Şen, S. (2014). *Eski Uygur Türkçesi dersleri*. İstanbul.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk yazıtları söz varlığı incelemesi*. Ankara.
- Tekin, Ş. (1993). *Eski Türklerde yazı, kâğıt, kitap ve kâğıt damgaları*. İstanbul.
- Tekin, T. (2003). *Orhon yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul.
- Tezcan, S. (1978). En eski Türk dili ve yazını. *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Ankara, 271-323.

Tezcan, S. (1981). Türklerde yazı kültürünün başlangıcı ve gelişimi. *Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu*, Ankara, 39-43.b

Useev, N. (2011). *Yenisey cazma estelikleri I: leksikası cana tekstter*. Bişkek.

Yücel, H. A. (1937). *Okumak. pazar konuşmaları*. İstanbul.

Extended Abstract

The invention of “writing” and “alphabet” is one of the greatest inventions in the human history and this invention makes a nation having its own writing / alphabet superior to the one not having this privilege. For this reason, when the words of “alphabet”, “writing”, “inscription”, and “monument” are used together, a settled culture, civilization, a rich accumulation and experience come to mind throughout the history.

The Turks firstly used graphical elements, named as petroglyph / rock-top depictions (by specialists) as communication means in the early periods of history, then they turned them into stamps; and then they created their own alphabets ([Kok]turk Alphabet / Turkish Alphabet) based on these stamps.

Various Turkish tribes and communities erected many monumental inscriptions with their own alphabets and with other nations' alphabets in Turkish and in other languages in the continents of Asia and in Europe. Among the mentioned inscriptions; the (Kok)turk alphabetical inscriptions in the Republic of Mongolia, the (Kok)turk alphabetical inscriptions in the Russian Federation / Siberia, the (Kok)turk alphabetical inscriptions in Kyrgyzstan, the (Kok)turk alphabetical inscriptions in Kazakhstan and Uzbekistan, the (Kok)turk alphabetical inscriptions in the People's Republic of China and the Uighur Autonomous Republic, The (Kok)turk alphabetical inscriptions in Caucasus, Anatolia, Balkans and Europe are the most characteristic ones.

The idea of transferring / conveying the historical values, knowledge, accumulations and experiences to the future generations lies at the basis of the tradition of erecting inscriptions of the ancient Turkish kagans and their commanders.

The 13.5 m. “Book Monument” which was erected in Adana by Adana Metropolitan Municipality, and the opening ceremony of which was held on October 29, 2017 has the traces of a deep-rooted tradition. Hüseyin Sözlü who carried out modern municipality activities as well as social, cultural and art activities such as International Adana Film Festival, International Air Games Festival, International Handicapped Youth Festival, International Orange Blossom Carnival, Sabancı International Theater Festival, Turkish World Painters Exhibition, Music Feasts, Conferences, Symposiums, Workshops, Reunions, Turkish World Days with Çukurova Municipality Association etc. also brought in “the Book Monument” with his colleagues.

In "the Book Memorial", the following esteemed and distinguished names raised in Adana, Çukurova, Turkey and Turkish world are mentioned: Mustafa Kemal Atatürk (1881), Mehmet Akif Ersoy 1873; Remzi Oğuz Arık 1899; Kasım Ener 1902; Arif Nihat Asya 1904; Hüseyin Nihal Atsız 1905; Taha Toros 1912; Abidin Dino 1913; Orhan Kemal 1914; Hüseyin Kalaba 1921; Recep Bilginer 1922; Yaşar Kemal 1923; Bahtiyar Vahabzade 1925; Ümit Yaşar Oğuzcan 1926; Cengiz Aytmatov 1928; Turan Ofıazoğlu 1932; Muzaffer İzgü 1933; Demirtaş Ceyhun 1934.

Hüseyin SÖZLÜ and his colleagues who created a link between the past and the present; between the present and the future deserve all kinds of admiration and rewards due to “the Book Monument” as “a poem of values” by their unique accomplishments. It would be proper for the related institutions and organizations (Turkish Language Association, Turkish Historical Society, TÜRKSOY, the Ministry of National Education, the Ministry of Culture and Tourism, Yunus Emre Institute, National Education Foundation, Turkish Association of Municipalities.) to erect “the Copies of the Orkhon Inscriptions” and “the Statues of the Old Turkish Kagans” in the same region (together with Adana Metropolitan Municipality) to celebrate this meaningful activity.